
STASYS ŠALKAUSKIS – MOKSLINIO DARBO METODIKOS PRADININKAS

Vytautas Sirtautas

Šiaulių pedagoginis universitetas

*Žmogus, kuris nieko nerašo, negali pasiekti
didelio minties ir iškalbos intensyvumo.*

S. Šalkauskis

1. Stasys Šalkauskis (1886 05 16–1941 12 04) – įžymi asmenybė, daug nusipelniusi Lietuvos mokslui ir kultūrai. Jo veikalai daugiausia yra iš filosofijos ir pedagogikos srities. Jam rūpėjo tautinės kultūros reikalai, jis kūrė filosofijos bei pedagogikos terminiją ir jų teorinius pagrindus. Spauldoje paskelbęs 37 straipsnius žurnaluose ir 21 knygą – iš viso 58 studijinius darbus /1/. Pats redagavo „Romuvos“ ir „Židinio“ žurnalus, kur irgi skelbdavo savo straipsnių /2/.

Filosofija /3/ ar pedagogika /4/, taip pat biografiniai duomenys /5/ yra aptarti ir žinomi Lietuvos skaitytojui (ankstesni minėti darbai tėvynėje ir vėlesnieji išeivijoje, deja, sunkiau prieinami).

2. Norėtusi kiek plačiau pagvildinti dar vieną profesoriaus St. Šalkauskio veiklos sritį – bendrąją mokslinio darbo metodiką, kuri iki šiol nesulaukė reikiamo dėmesio. Šis straipsnis, kiek papildytas, parašytas skaitytų pranešimų Šiauliuose 1989 04 27 ir 1991 12 04 metais pagrindu.

Prieš karą Lietuvoje „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai“ yra pasirodę tris kartus: pirmiausia 1926 m. „Židinyje“ /6/, paskui atskiromis knygomis /7/. Paprastai dažnokai remiamasi paties autoriaus vertinimu: „Vadovėlis negali pasižymėti nei dideliu pilnumu, nei ypatingu originalumu, nei giliu mokslingumu.“ Ir toliau „...darbo pripuolamas ir skubotas pobūdis galės paaiškinti visus spausdinamojo rašinio trūkumus, kuriuos pats autorius gerai jaučia“ /8/. Tačiau tai visai nerodo minėto darbo netobulumo. Kaip liudija J. Girnius, „Šalkauskis reikliai žvelgė į savo darbus: to, ką buvo parašęs, dar nelaike spaudai parengtu dalyku“ /9/. Dėl to skrupulingumo daug studijinių

straipsnių „dingo visam laikui – sudegė per karą“, sakysime, „originaliausias kultūros filosofijos kursas“ /10/.

2.1. Šalkauskis buvo gerai susipažinęs su praktine mokslinio darbo metodika: Maskvos universiteto teisių fakultete studijavo šešerius metus (1905–1911), Fribūro u-te (Šveicarijoje) filosofiją (1915–1920). Reikia pabrėžti, kad būsimajam mokslininkui studijos skirtingose vietose turėjo didžiulę reikšmę (buvo su kuo palyginti!). Nuo 1911 m. pradeda spausdinti, tiesa, vertimus, o nuo 1913 m. ir originaliąją medžiagą žurnaluose. (Ne veltui jo metodikoje analizuojama vertimų reikšmė mokslinei sambrandai; be to, dažnai pataria ma kiek galima daugiau rašyti ir ypač anksti pradėti rašyti!)

Daug patirites Šalkauskis įgijo rašydamas disertaciją apie V. Solovjovo filosofiją (išleista Berlyne 1920 m.). Tuo metu parašo ir daugiau veikalų /11/. Ypač produktyvus jis buvo 1926 m. /12/.

2.2. Tiesiogiai su studijomis ir bendrąja mokslinio darbo metodika Šalkauskis susiduria nuo 1921 m. pavasario semestro (1921 01 13 įžanginė paskaita), o pačią discipliną dėstė 1922–1933 m. (Dar dėstė filosofijos įvadą, logiką, kultūros filosofiją, o 1929 m. pusę estetikos kurso). Pratyboms stigo teorijos, todėl 1925/1926 m.m. nutarė išleisti.

Rašydamas mokslinio darbo metodiką, Šalkauskis rėmėsi žymiaisiais to meto veikalais, kaip antai: vokiečių k. L. Fonko, O. Šulcės, H. Šmidkunco, J. E. Erdmano, prancūzų k. P. Šavinji, A. D. Sertilanžo, E. Fagė, G. Lansono, rusų k. L. Petražickio, N. Kariejevo, N. Rubakino ir kt. Įžangoje gana objektyviai aptarta šių autorių darbų lyginamoji vertė su kritine analize.

3. Be įžangos, knygą sudaro penki skyriai ir priedai (korektūros ženklai bei šriftų pavyzdžiai). Juose gvildenamos tokios temos: **1. Studentas, kaip akademinis studijų, darbininkas.** Čia nurodoma, kad studento vieta yra tarpinė – tarp mokinio ir mokslininko. Jis laisvai renkasi kai kurias studijas, dirba savarankiškai, ne liepiamas, bet padedamas. Kilmingumas jį įpareigoja. Šalkauskio nuomone, „normalus klausomų paskaitų ir einamųjų pratybų skaičius per dieną yra trys akademinės valandos. Savarankiškojo darbo valandų skaičius turėtų būti maždaug dvigubas, t. y. šešios akademinės valandos“ /13/. Numatomi 4 mokslo metai. Kaip visa taikliai numatyta! Deja, ir dabar dar studentai vargsta nuo paskaitų, ypač teorinių, pertekliaus, o savarankiškam darbui laiko itin trūksta. **2. Mokslinė branda.** Keliami du protinimo uždaviniai: materialusis (žinių) ir formalusis (protinių išgalių). Pastarasis („intelekt-

tualinis išsilavinimas“) dar skirstomas į dvi subrendimo savarankiškumo savybes: į kritiškumą ir sistemingumą. Sudaroma jų sistema, nustatomi ryšiai tarp dalių. O kritiškumas – tai sąmoningumas („objektyvus nusiteikimas moksliskam tiesos pažinimui“) /14/ ir metodiškumas (*kaip* įgyjamos žinios), sąmoningas metodiškumas – tai analitinis ir sintetinis sugebėjimas spręsti problemas, „sudaryti suderintą pažinčių visumą“, arba „mokslinę sistemą“ /15/.

3. Mokslinio darbo priemonės bei šaltiniai. Aptariamas paskaitų ir pratybų vaidmuo. Skaityti čia patariama visados „labai lėtai“ (E. Fagė) /16/, svarbesnias pastabas užsirašyti, su autoriumi diskutuoti /17/.

4. Mokslinio darbo rūšys. Žodinės: diskusija, disputas, aiškinimas, aptarimas, pranešimas. Rašytinės: vertimas, santrauka, referatas, recenzija, populiarizacija. Menas skaityti ir kalbėti.

5. Mokslo veikalo rašymas. Tai pirmiausia temos parinkimas: „Rimtas žmogus turi temą“ (A. Gratry) /18/. Plano sudarymas ir medžiagos rinkimas, grupavimas, dalyko išdėstymas, veikalo leidimas.

Knygoje, galima sakyti, apžvelgiamos visos metodikos temos. Sudaryta sistema, nurodyta papildomoji literatūra. Yra patarimų ne tik aukštajai mokyklai. Štai Šavinji rekomenduoja supažindinti moksleivius su mokslinio darbo metodais net pradinėse klasėse, kad tai įaugtų į gyvenimo praktiką. Intelkto aktyvumas taip skatinamas: mokėk matyti, klausyti, skaityti, mąstyti, užsirašyti.

4. Stasio Šalkauskio knyga apie mokslinio darbo metodiką netrukus (tais pačiais metais) buvo labai teigiamai įvertinta: „Tuo veikalu turėtų susidomėti ne tik studentai, bet ir šiaip inteligentai bei moksleiviai, kuriems nėra svetimas mokslo darbas“ /19/. Toje pačioje „Ateityje“ moksleiviams siūloma išmokti reikalingų mokslo darbo elementų: knygų skaitymo, ištraukų darymo ir kt. /20/.

Nepriklausomoje Lietuvoje ši knyga mokytojų buvo skaitoma. Jų mums teikiamos rekomendacijos buvo itin panašios į Šalkauskio aprašytas. Vienas kitas turėdavo šį veikalą nuosavą. Dar 1945–1947 m. VU bibliotekoje įvairių knygų būdavo galima gauti, kol paskui buvo uždraustos (esu ją sukonspektavęs 1947 05 06). Mokant užsienio kalbų, nebuvo sunku susipažinti su panašaus turinio knygomis kitomis kalbomis. Jas uoliai skaitėme.

Specialiai tarp mokinių tada (1936 m.) buvo populiaru V. Kamantausko knygelė „Jaunam moksleiviui“ /21/, kur buvo rašoma, kaip mokytis, lavinti atmintį, kaip susikaupti. Tokių patarimų retkarčiais pasirodydavo ir jaunimo spaudoje, N. Rubakino verstose knygelėse. Bet tai tebuvo atskiri dalykai, o Šalkauskis sudarė visą metodologijos sistemą.

Jurgis Lebedys savo paskaitose lituanistams 1962 09 10 yra gana teigiamai įvertinęs (tais laikais!) praeities patirtį: „Vertingų patarimų apie mokslinio darbo metodiką ir ritmą yra pateikę S. Šalkauskis, V. Kviklys, A. Novodvorskis ir kt.“ /22/.

5. Vėlesniuju laikotarpiu leidinių rodydavosi tik protinio darbo higienos klausimais (V. Kviklys, J. Šopauskas, E. Andriulis, dar vėliau E. Grinienė), kartu jie nagrinėjo mokyklinės higienos dalykus. Apskritai reikia pripažinti, kad daugiau knygių buvo skiriama vidurinei mokyklai. Ir tai suprantama: didesnis poreikis mokytis iš mažens /23/. Patarimų, kaip mokytis, rasime R. Ramanauskienės /24/, ypač L. Jovaišos, knygoje ir straipsniuose ir kt /25/.

Studentams pasirodė instrukcijų, kaip rašyti kursinius ar diplominius darbus (S. Makalauskas, J. Stankevičius, S. Dubauskas, P. Vitkauskas, A. Žiurlys, kolektyvinė B. Kalinausko, K. Kuzavinio, Z. Slaviūno ir K. Umbraso knyga, Č. Grenda ir V. Sirtautas, V. Grabauskas, VU Lietuvių literatūros katedros kolektyvas ir kt.).

Kiek plačiau studijas aptaria E. Andriulis /26/, V. Daujotytės, V. Bagdonavičiaus ir J. Girdzijausko parengtame Jurgio Lebedžio paskaitų leidinyje /27/, A. Juška /28/, A. Novodvorskis /29/, K. Simaška /30/, V. Sirtautas /31/, plačiausiai – A. Piročkinas /32/. Minėtini ir verstiniai P. Grudinskio, P. Jonkino ir M. Čilikino „Patarimai studentams“ ir kt. Geriausia yra lenkų pedagogo praktiko J. Rudnianskio knyga „Kaip mokytis?“ Ji taikyta vidurinei mokyklai, bet tinka ne tik vidurinei.

Vadovėlių tobulinimo klausimais yra rašę R. Norkevičienė, S. Molis, M. Vosylienė, V. Sirtautas /33/, B. Bitinas, M. Karčiauskienė, M. Lukšienė, vėliau E. Marcelionienė ir kt. Yra leidinių ir specialiai mokslui (A. Buračo, A. J. Greimo, J. Matulio, R. Pavilionio ir kt. str. rinkinys) /34/. Mokslotyra domisi O. Voverienė ir kt.

Gabumų plėtote, atminties lavinimu domėjosi A. Gučas /35/, /36/. Apie atmintį yra rašęs J. Kašys /37/, V. Sirtautas /38/; šiuo klausimu plačiausiai skaitytoją informuoja L. Kuprijanovičiaus versta knyga /39/. Vis dėlto reikia pripažinti, kad tiek mokiniams, tiek studentams dar nėra pakankamai informacijos, kaip reikėtų savarankiškai studijuoti, reikiamai išsėtis, tinkamai įsiminti.

6. Palyginti gana seniai S. Šalkauskis aptarė pirmuosius mokslinio darbo pradus. Tie pradai pakartotinai išleisti ir Lietuvoje /40/. Buvo padaryta graži mokslotyros pradžia. Atsižvelgdami į to meto pasaulio mokslo lygį ir Lietu-

vos darbo sąlygas, turime visokeriopaip pagirti tą iniciatyvą ir ja dėiaugtis. Tai buvo itin ansktyvas šuolis į priekį.

Suprantama, kad dabar mokslo darbo metodika yra gerokai patobulėjusi, nes niekas nestovi vietoje. XX a. mokslas remiasi trimis (tiksliau keturiais) „banginiais“: kibernetika, informatika, semiotika ir sistematika. Ir mokslotyra pažengė į priekį, jais remdamasi. L. Bertalanfio bendroji sistemų teorija susilaukė visuotinio pripažinimo; be to, sisteminis požiūris („priėjimas“) pasidarė svarbus tyrimo pagrindas. Semiotika – mokslas, tiriantis ženklus ir jų sistemas (mokslo pagrindus padėjo Č. Pirsas ir Č. Morisas). Informatika tiria visų rūšių informacijos struktūrą, organizaciją, funkcijas (pradininkas K. Šanonas). Kibernetika (N. Vyneris) tiria įvairių sistemų valdymo procesus, kurie vyksta renkant, perduodant (taip pat laikant, perdirbant) informaciją. Visa tai leido kitaip vertinti („bendravidiklinti“) mokslo gaunamą informaciją, sudaryti sistemas.

Prie būdingųjų mokslo bruožų būtinai dabar jau pridedamas originalumas, atkaklumas, entuziazmas /41/. Mokslo kūrybinis procesas susijęs ne tiek su logika, kiek su intuicija. Tai pabrėžia ne tik H. Seljė savo veikale „Nuo svajonės iki atradimo“, bet ir dauguma psichologų bei mokslotyrininkų, kaip antai: M. Bungė, Ž. Adamaras (J. Hadamard), J. Raudsepas (E. Raudsepp), A. Kestleris (Koestler) ir kt. Numatomi keli (paprastai trys) laipsniai: problemos kėlimas, pertrauka („nuleidimas“ į pasąmonę), insaitas („įžvalga“, „netikėtas suvokimas“). H. Ragas (Rugg) šiuos tarpnius dar labiau detalizuoja /42/. Logika tiesiogiai netinka mokslui kurti, ji tinka tik apibendrinti, verifikuoti. Dažnai taikoma ir statistika.

Per didelis kritiškumas ne tik nepadaeda, bet neretai žlugdo mokslą (Raudsepas apie fiziką P. Erenfestę). Mokslui kenkia ir per didelis kuklumas: reikia mokėti įtikinti kitus (H. Seljė) /43/. Ne visada padeda ir **vienas** darbas ant stalo. Dažnai keli darbai (įgudusiems) greičiau generuoja naujų minčių. Daug dėmesio skiriama kolektyviniams minčių ieškojimams /44/. Šalia lėtojo skaičtymo, dabar propaguojamas ir greitis (informacijos paieškoms). Daug daugiau iškelta atminties reikšmė (ji ne tik fiksuoja, bet ir apibendrina, ypač per sapną). Žodžiu, protinio darbo racionalizacijai perspektyvos yra nemažos. Čia jų visų neįmanoma, o ir nereikia išvardyti. Tai atskirų studijų reikalas.

7. Matome, kas buvo padaryta S. Šalkauskio. Ir kiek nedaug tepasistūmėta po to, bent Lietuvoje. Mūsų mokykla, inteligentija labai negausiai teturi

informacijos, kaip dirbti mokslinį darbą, kaip lavinti atmintį, kaip kurti. Šita spraga, ypač XX a. pabaigoje, turėtų būti pašalinta. O būdą, kaip tai reikėtų daryti, yra mums parodęs savo darbai dar šio amžiaus pradžioje profesorius Stasys Šalkauskis.

Summary

The article is devoted to revealing the activities of the Lithuanian pedagogue and philosopher Stasys Šalkauskis (1886–1941) in the field of methodology of scientific work. In 1926 he wrote the book *Fundamentals of General Methodics of Research Work* and is the initiator in this sphere. The competence of his work was of world-wide significance at that time.

The science is naturally perfecting itself at present; however, the importance of Šalkauskis' works has remained up to present day.

* * *

1. Girnius J. S. Šalkauskio asmuo, darbai, poveikis // Šalkauskis S. Raštai. T. 3. Vilnius, 1993. P. 34. Kitur nurodoma daugiau (65), o apie jį ir jo darbus rašyta „140 įvairių striapsnių ir knygų“ jau 1936 m., žr.: Karčiauskienė M., Paulauskas R. Pratarmė // Šalkauskis S. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1991. P. 5.

2. Girnius J. Min. veik. P. 34.

3. Sverdiolas A. Stasio Šalkauskio filosofija // Šalkauskis S. Raštai. T. 1. Vilnius, 1990. P. 5–25; Girnius J. Min. veik. P. 5–44.

4. Karčiauskienė M., Paulauskas R. Min. veik. P. 5–59 su ten nurodyta literatūra.

5. Girnius J. Min. veik.

6. Šalkauskis S. Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai // Židinys. T. 3. 1926. Nr. 1–7. P. 57, 157, 229, 313, 458.

7. Šalkauskis S. Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai. Kaunas, 1926; leid. 2. Kaunas, 1933. 136 p.

8. Ten pat. P. 3.

9. Girnius J. Min. veik. P. 32.

10. Ten pat. P. 33. Tačiau Sverdiolas tvirtina, kad „jie nėra žuvę“, žr. Sverdiolas A. Paaiškinimai // Šalkauskis S. Raštai. T. 1. Kaunas, 1990. P. 596–597.

11. Šalkauskis S. Sur les Confins de deux Mondes. Geneve, 1919.

12. Šalkauskis S. Kultūros filosofijos metmens. Kaunas, 1926; jo paties. Lietuvių tautos ugdymo uždaviniai. Kaunas, 1926.

13. Šalkauskis S. Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradai. Kaunas, 1933. P. 23.

14. Ten pat. P. 29.

15. Ten pat. P. 30.

16. Ten pat. P. 60.
17. Ten pat. P. 61.
18. Ten pat. P. 112.
19. Ateitis. 1926. P. 333.
20. Ten pat.
21. Kamantauskas V. Jaunam moksleiviui. Kaunas, 1936. 112 p.
22. Lebedys J. Kaip studijuoti. Vilnius, 1971. P. 17.
23. Plg. Davidavičienė A. Mokinio diena. Vilnius, 1969; Raciūtė-Butinavičienė S. Mokinys. Vilnius, 1972; Ivaškevičienė I., Labanauskas K., Tiknienė J. Mokinio priežiūra namuose. Kaunas, 1963 ir kt.
24. Ramanauskienė R. Mokėk dirbti, mokytis, ilsėtis. Vilnius, 1964.
25. Jovaiša L. Pamokų mokymosi organizavimas. Vilnius, 1963; Daraškevičius Vilnius, Jovaiša L. Pamokų stebėjimas ir aptarimas. Kaunas, 1964.
26. Andriulis E. Peržengus Alma Mater slenkstį. Vilnius, 1980, leid. 2; Lapė J., Sudaivičius B. Mano Alma Mater. Vilnius, 1982.
27. Lebedys J. Kaip studijuoti. Vilnius, 1971.
28. Juška A. Kai kurie studentų mokslo tiriamojo darbo klausimai. Vilnius, 1984.
29. Novodvorskis A. Didaktikos klausimai aukštojoje inžinerinėje mokykloje. Vilnius, 1972.
30. Simaška K. Universitetas, studentas, studijos. Vilnius, 1976.
31. Sirtautas V. Kaip tirti kalbą. Šiauliai, 1981. 60 p.
32. Piročkinas A. Jaunam lituanistui. Mokslinio darbo metodikos pradmenys. Vilnius, 1990. 150 p.
33. Mokymo ir auklėjimo klausimai. T. XIII, XV, XVI. Vilnius, 1980; 1983; 1985.
34. Mokslas, jo metodai ir kalba. Vilnius, 1981. Plg. dar: Palubinskas B. Mokslotyros klausimai. Vilnius, 1974; Nekrašas E. Loginis emprizmas ir mokslo metodologija. Vilnius, 1979.
35. Gučas A. Mokinių gabumai ir jų vystymas. Kaunas, 1959.
36. Gučas A. Kaip lavinti atmintį. Vilnius, 1958.
37. Kašys J. Atmintis ir miegas // Raudonoji vėliava. 1975 07 16; 07 17; 07 18.
38. Sirtautas V. Ar galima pagerinti atmintį // Pedagogas. 1994 11 10 (Nr. 30–31); 12 09 (Nr. 34–35); 12 22 (Nr. 36–37); 1995 01 19 (Nr. 1–2); 03 09 (Nr. 7–8); 05 04 (Nr. 15–16); jo paties. Gera ar prasta atmintis // Pedagogas (Šiauliai). 1997 03 24 (Nr. 9–10); 04 17 (Nr. 13–14).
39. Kuprijanovičius L. Kaip pagerinti atmintį. Kibernetiniai aspektai. Vilnius, 1973. 159 p.
40. Žr. Šalkauskis S. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1991. P. 500–643.
41. Selje G. Ot mečty k otkrytiju. Kak stat' učionym. M., 1987. P. 47.
42. Rugg H. Imagination. New York–London, 1963. P. 290–299.
43. Selje G. Min. veik. P. 48.
44. Ten pat. P. 189. Plg. dar: Bernal Dž. Nauka v istorii obščestva. M., 1956.